

SOCIOLOGIJA ZATVARANJA

Izbor tekstova

Priredili

Milana M. Ljubičić i Đorđe Ignjatović

Izdavač

Dosije studio, Beograd

Za izdavača

Mirko Milićević

Recenzenti

Prof. emeritus Đurađ Stakić, Penn State University, Philadelphia

Prof. dr Ljupčo Arnaudovski, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje

Prof. dr Zoran Ilić, Univerzitet u Beogradu

Tekstove sa engleskog jezika preveli

Aleksa Milnović, Ilija Ostojić, Emilija Šavlija i Ana Vojnović

© Dosije studio, 2024.

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovano, presnimano ili prenošen bilo kojim sredstvom – elektronskim, mehaničkim, kopiranjem, snimanjem, ili na bilo koji drugi način bez prethodne saglasnosti autora i izdavača.

SOCIOLOGIJA ZATVARANJA

Izbor tekstova

Priredili

Milana M. Ljubičić

Đorđe Ignjatović

Beograd, 2024.

SADRŽAJ

<i>Milana M. Ljubičić, Đorđe Ignjatović</i> SOCIOLOGIJA ZATVARANJA – STARA / NOVA DISCIPLINA (Predgovor).....	7
<i>David Garland</i> TEORIJSKI NAPREDAK I PROBLEMI U SOCIOLOGIJI KAŽNJAVANJA....	17
<i>Justin Piché, Olivia Gemma, Mackenzie Plumb, Elizabeth Venczel</i> „PROMENJIVI PROFIL“ ZATVORENIKA I EKSPANZIJA KANADSKOG ZATVORSKOG SISTEMA.....	42
<i>Đorđe Ignjatović</i> O KONTROVERZAMA KAZNE ZATVORA I USTANOVA ZA NJENO IZVRŠENJE – OPET	64
<i>Miroslav M. Popović</i> KAŽNJAVANJE, ZATVORSKE KAZNE I ZATVORI NA TLU SRBIJE: ISTORIJSKA PERSPEKTIVA DO 1914. GODINE.....	100
<i>Željka Manić</i> EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA ŽENSKE ZATVORSKE POPULACIJE U SRBIJI	120
<i>Slađana Dragišić Labaš</i> ZATVOR I ŽENE: IMPLIKACIJE ZATVARANJA I IZLAZAK NA SLOBODU: KVALITATIVNA ANALIZA	139
<i>Gorazd Meško, Rok Hacin</i> STAVOVI ZATVORENIKA I ZATVORSKIH RADNIKA O ZATVORSKOJ SUPKULTURI U SLOVENIJI	158

Milana M. Ljubičić

O SAGORIJEVANJU ZAPOSLENIH U ZATVORU:

NALAZI ISTRAŽIVANJA 177

Milena Milićević, Ivana Stevanović

O MORALNOJ I SOCIJALNOJ KLIMI I KVALITETU ŽIVOTA

U ZATVORIMA: PRIMER PrisonLIFE PROJEKTA 198

CONTENTS 221

Milena Milićević*

Ivana Stevanović**

O MORALNOJ I SOCIJALNOJ KLIMI I KVALITETU ŽIVOTA U ZATVORIMA: PRIMER PrisonLIFE PROJEKTA***

Apstrakt: Rad ima za cilj da predstavi, analizira i kontekstualizuje problematiku i značaj kontinuiranog istraživanja života u zatvoru, onako kako ga doživljavaju osuđena lica, kroz perspektivu PrisonLIFE projekta. U njemu se osvetljavaju osnovna teorijska saznanja i definiše kvalitet zatvorskog života u odnosu na „moralni učinak“ zatvora kao i na moralnu i socijalnu klimu. Nakon što su predstavljeni projekat i njegovi ključni ciljevi, sumirani su osnovni rezultati. Dalje, rezimirane su implikacije ovih nalaza za dalja istraživanja i praksu u oblasti kriminologije i penologije, kao i sociologije kažnjavanja, i iskazana očekivanja u pogledu budućih koraka u istraživanju i unapređenju kvaliteta zatvorskog života. Kroz diskusiju se naglašava važnost razumevanja dinamike života u zatvoru i potreba za kontinuiranim istraživanjem kako bi se doprinelo razvoju intervencija i politika zasnovanih na dokazima, s ciljem unapređenja kvaliteta života u zatvorima i promocije uspješne reintegracije u društvo.

Ključne reči: PrisonLIFE, osuđenici, moralna klima, socijalna klima, zatvorska klima, zatvorski život, kvalitet života

UVODNA RAZMATRANJA

Kazna zatvora ostavlja dugotrajne posledice na život osuđenih lica i njihovih porodica, kao i na širu društvenu zajednicu. Istraživanja su potvrdila da uticaj kazne zatvora ide dalje od pojedinca koji je osuđen na izvršenje te krivične sankcije, odnosno pokazala kako su građanska, politička i društvena prava ograničena izrečenom kaznom zatvora i nakon izlaska iz zatvora, kao i da su granice kažnjavanja postale zamagljene i neretko prelaze iz institucija krivičnog pravosuđa ka onome što se naziva civilnim i političkim kažnjavanjem, između ostalog (Lafollette, 2005; Comfort,

* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd; mileninaadresa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8344-5504>.

** Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd; ivanacpd@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4588-3447>.

*** Istraživanje je sprovedeno uz podršku Fonda za nauku, broj Projekta: 7750249, naziv: Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects (PrisonLIFE). Ovaj rad predstavlja rezultat angažovanja autorki u skladu sa Planom i programom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2024. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-66/2024-03/200039) sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

2007; Behan, 2022). Kolateralne posledice izvršenja kazne zatvora predmet su brojnih istraživanja zbog značajnog porasta stope njihovog izricanja, ali i stope krivično-pravnog i penološkog povrata u poslednjih nekoliko decenija (Lafollette, 2005; Shannon et al., 2017; Yukhnenko, Farouki, Fazel, 2023). Ove posledice uključuju teškoće pri pronalaženju posla, ograničavanje pristupa socijalnim programima i nametanje društvene stigme, ali i gubitak prava glasa, što može potrajati godinama, pa čak i decenijama (Lafollette, 2005; Hester et al., 2018).

Kada je reč o članovima porodice osuđenog lica, nalazi studija potvrđuju da se i oni suočavaju sa posledicama odsustva i otuđenosti ili udaljavanja voljene osobe iz svog svakodnevnog života (Taxman, Maass, 2016; Girvan, Marek, 2023). Društvena stigma koja prati zatvorenika ima psihološke i socijalne implikacije i po članove njegove porodice (Bradshaw, Muldoon, 2020; Lammek, 2020). Umanjeni prihodi i generalno porodični resursi, ugroženo zdravlje, prvenstveno mentalno, slabija školska i akademska postignuća, uz povećanu stopu rasturanja porodične zajednice i učestalo ispoljavanje povišeno agresivnog ponašanja, neke su od posledica sa kojima se sreću deca osuđenih lica (Wildeman, 2010; Wildeman, Western, 2010; Geller, Garfinkel, Western, 2011). Zabeleženo je da pojedina krivična dela, kakva su ona protiv polne slobode, uvek izazivaju negativne stavove javnosti, ne samo prema izvršiocima, već i prema članovima njihovih porodica i prijateljima, ali i prema profesionalcima i stručnjacima koji rade na njihovoj rehabilitaciji (Friestad, Mjåland, Pape, 2023). Na taj način, duboke i složene posledice izricanja i izvršenja kazne zatvora po osuđene pojedince proširuju se na njihove porodice i širu društvenu zajednicu kroz društvenu stigmiju i otuđenost, a tome dodatno doprinose i visoka stopa zatvaranja i sveprisutni problem recidivizma ili povrata (Tonry, 2009; Trivedi, Ray, 2024).

Cilj ovog rada je da se prikažu, analiziraju i približe problematika i značaj kontinuiranog istraživanja života u zatvoru, onako kako ga doživljavaju osuđena lica na izvršenju kazne zatvora, a kroz perspektivu PrisonLIFE projekta. Pored toga, u radu će biti dat osvrt na osnovna teorijska saznanja o kvalitetu zatvorskog života, s fokusom na moralni učinak zatvora i moralnu i socijalnu klimu, a biće predstavljeni osnovni, do sada objavljeni, rezultati istraživanja sprovedenog u okviru projekta. Dakle, rad se bavi definisanjem kvaliteta zatvorskog života, prikazuje naučni, praktični i društveni značaj istraživanja ove tematike na osnovu nalaza PrisonLIFE projekta, te pruža uvid u moguće buduće istraživačke pravce i moguće praktične korake.

1. MORALNA I SOCIJALNA KLIMA U ZATVORIMA I USPEŠNOST IZVRŠENJA KAZNE ZATVORA

Kao što je precizirano u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija (2019), svrha njihovog izricanja je uspešna reintegracija osuđenih lica u društvo (čl. 2). Međutim, može se postaviti pitanje od čega zavisi uspešnost izvršenja kazne zatvora. Tradicionalni pogled na uspešno izvršenje kazne zatvora bio je usmeren na tretmane, odnosno programe rehabilitacije, ali i zadovoljstvo osuđenika, sa pretpostavkama da su oni ključni za promene u ponašanju lica lišenih slobode i da viši nivo ličnog

zadovoljstva poboljšava učinak tretmana i vodi ka njihovoj uspešnoj rehabilitaciji i socijalnoj reintegraciji (Lösel, 1995; Park, 2018). Ovakva teorijska pretpostavka usmerila je rana istraživanja na određene aspekte zatvorskog okruženja, ali je istovremeno ograničila razumevanje šireg uticaja socijalne i moralne klime i kvaliteta zatvorskog života na ishode primenjenih tretmana (Auty, Liebling, 2020).

Prema nalazima brojnih empirijskih istraživanja, uspešnost izvršenja kazne zatvora zavisi od različitih subjektivnih i objektivnih faktora (Liem, Garcin, 2014; Đurđević et al., 2016; Gwynne, 2016; Polinsky, Shavell, 2019). U nekima od njih se, tako, ističu važnost psiholoških intervencija (Liem, Garcin, 2014) i aktivno učestvovanje u obrazovnim i radnim aktivnostima tokom izvršenja kazne zatvora (Roth, Asbjornsen, Manger, 2017). U drugim studijama se, pak, ukazuje na uticaj javnih politika na stopu zatvaranja i dužinu izrečenih kazni zatvora (Sorensen, Stemen, 2002). Osim toga, na stepen uspešnosti izvršenja kazne zatvora deluju i izazovi sa kojima se suočavaju osobe lišene slobode (Sliva, 2015; Brobbey, 2021), ali i očekivanja osuđenog od povratka u društvo (Cid et al., 2021).

Pojedini autori su konstatovali da su ranija istraživanja rađena u zatvorskom okruženju zanemarivala značaj socijalne i moralne klime, odnosno nisu se dovoljno proučavali širi aspekti života u zatvoru, poput odnosa i pravila (Lösel, 1995; Park, 2018; Auty, Liebling, 2020; Ilijić, Milićević, Pavićević, 2020). Drugim rečima, naše razumevanje iskustava osuđenih lica na izvršenju kazne zatvora i faktora koji utiču na njihovo ponašanje i dobrobit je ograničeno. Iako nije uvek potvrđena pretpostavka o direktnom uticaju kvaliteta života na rehabilitaciju i reintegraciju osuđenih lica, neki autori ističu da faktori poput stavova zatvorskog stručnog osoblja, kontinuiteta u programu postupanja i individualnog blagostanja igraju značajne uloge u oblikovanju efikasnosti rehabilitacionih programa u korektivnim ustanovama (Liebling, 2011a; Elisha et al., 2017; Maguire, Raynor, 2017). Pokazalo se da zatvorsko stručno osoblje u značajnoj meri utiče na oblikovanje socijalne i moralne klime u zatvoru, što zauzvrat utiče na uspeh rehabilitacionih programa za osuđene osobe (Crewe, Liebling, Hulley, 2015; Hall, Chong, 2018; Liebling et al., 2021).

2. KVALITET ZATVORSKOG ŽIVOTA KAO MERA MORALNOG UČINKA: IZMEĐU MORALNE I SOCIJALNE ZATVORSKE KLIME

Kvalitet zatvorskog života smešten je između prevencije kriminala i recidiva, s jedne strane, i upravljanja zatvorom, efikasnosti tretmana i očekivane socijalne reintegracije osuđenih lica, s druge (Liebling, Hulley, Crewe, 2012; Ilijić et al., 2020; Ilijić, Milićević, Pavićević, 2022). Kvalitet života u zatvoru spada u najsavremenije koncepte zatvorskih istraživanja (Liebling et al., 2012; Auty, Liebling, 2024). U svakom je zatvoru jedinstven (Liebling et al., 2021; Crewe, Laursen, Mjåland, 2023), a nedvosmisleno čini razliku između zatvorskog sistema kao isključivog sredstva kažnjavanja i kao resursa za resocijalizaciju (Park, 2018; Auty, Liebling, 2024). Takođe, predstavlja jedan od presudnih faktora uspešnosti izvršenja zatvorske kazne i vaspitno-korektivnog tretmana u zatvoru (Auty, Liebling, 2020). Drugim rečima, kva-

litet zatvorskog života jedan je od temeljnih faktora lične transformacije osuđenih lica i njihove uspešne društvene reintegracije, i osnov je odustajanja od kriminala i sledstvenog smanjenja stope kriminaliteta (Liebling, Arnold, 2004).

Kvalitet zatvorskog života složen je i višeslojan koncept. Za njegovo razumevanje, potrebno je najpre osvrnuti se na moralnu i socijalnu klimu u zatvorima. Moralna i socijalna klima su povezani pojmovi, među kojima postoje i neke bitne razlike (Auty, Liebling, 2020).

Zatvorska moralna klima odnosi se na skup normi, vrednosti i etičkih standarda koji karakterišu atmosferu u zatvoru. To uključuje način na koji osuđenici i zatvorsko osoblje tretiraju jedni druge, zatim kako se odnose prema pravilima zatvora i kakav je opšti moralni ton zatvorskog okruženja. Moralna klima se fokusira na vrednosti, principe i opšte ponašanje unutar zatvora. To uključuje stavove zatvorskog osoblja prema osuđenima (*da li se osoblje prema osuđenima ponaša s poštovanjem, pravedno i humano?*), postupanje sa osuđenima (*da li postoji disciplina i red, ali i elementarna ljudskost?*), pravedno/pošteno sprovođenje pravila, propisa i zakona (*da li se pravila primenjuju dosledno i na sve jednako, bez diskriminacije ili pristrasnosti?*) i izbegavanje nasilja i zloupotreba (*da li se teži ka okruženju bez zastrašivanja i ponižavanja?*).

S druge strane, zatvorska socijalna klima opštiji je pojam koji obuhvata međuljudske odnose unutar zatvora. To uključuje odnose između osuđenih lica (*ima li saradnje ili napetosti i konflikata među njima?*), njihovu povezanost sa osobljem zatvora (*postoje li otvoreni kanali komunikacije i poštovanje?*), grupnu dinamiku, hijerarhiju moći među osuđenima, kao i različite socijalne norme i obrasce ponašanja koji se javljaju unutar zatvorske zajednice. Pored toga, zatvorsku socijalnu klimu definišu i obeležja fizičkog okruženja (*da li je prostor zatvora pretrpan, higijenski, i omogućava li privatnost?*) i mogućnosti za aktivnosti i rehabilitaciju (*da li postoje programi obrazovanja, rada i terapije koji mogu pozitivno uticati na osuđenike i pripremiti ih za uspešnu reintegraciju u društvo?*).

Ukratko, moralna klima bavi se etičkim aspektima života u zatvoru, dok se socijalna klima bavi opštim međusobnim interakcijama i uticajem okruženja. Obe klime su međusobno povezane i značajno utiču na život osuđenika i osoblja u zatvoru.

Alison Liebling, najznačajnija autorka u ovoj oblasti, kvalitet života u zatvoru definiše kroz prizmu etičkog tretmana, postupanja i interesovanja, odnosno brige za dobrobit i lični razvoj osuđenika, a ne samo kroz materijalne uslove ili strogu disciplinu. Ona ističe da kvalitet zatvorskog života ne zavisi samo od objektivnih uslova života u ustanovi, već je duboko povezan s tim kako osuđena lica doživljavaju svakodnevni život u njoj i svoj odnos sa osobljem i drugim osuđenima, da li se osećaju sigurno, da li su im dostupni resursi poput obrazovanja ili zdravstvene nege, kao i da li imaju mogućnosti za rehabilitaciju i pripremu za povratak u društvo (Liebling, Maruna, 2005; Liebling, 2012; Liebling et al., 2012). Ključni faktori za koje Liebling smatra da oblikuju kvalitet života u ustanovi su odnos zatvorskog stručnog osoblja i osuđenika (*da li je baziran na poštovanju, profesionalizmu i pravednom tretmanu?*), ljudskost i korektnost u tretmanu, odnosno postupanju (*kako se sa osuđenima ophodi u svakodnevnom životu?*), organizacija i doslednost (*da li su pravila i procedure jasne, dosledno sprovedene*

i razumljive osuđenima?) i mogućnosti za razvoj (da li postoje programi obrazovanja, rada i rehabilitacije koji osuđenike pripremaju za život posle zatvora?).

Liblingova je razvila i koncept *moralnog učinka zatvora* (engl. *prison moral performance*), koji se blisko vezuje za *kvalitet zatvorskog života* osuđenika. „Moralni učinak“ podrazumeva da postupanje sa osuđenim licima utiče na njihovo doživljavanje kazne zatvora – da li je to dehumanizujuće i teško iskustvo ili ne (Auty, Liebling, 2024; Liebling, Arnold, 2004; Liebling, 2011b, 2014). Ovo se može meriti kroz percepciju osuđenih lica o poštovanju, humanosti, pravednosti, redu, sigurnosti i odnosima između osoblja i osuđenika. Zaključak do kojeg se dolazi je sledeći: zatvori se razlikuju u moralnom učinku, a ključni faktori u tome su kako zatvorsko osoblje tretira osuđena lica, prilike za lični razvoj, kao i osećaj sigurnosti u zatvoru i tok poverenja i moći kroz instituciju (Auty, Liebling, 2024).

Nadalje, nalazi iz literature pokazuju da na kvalitet života u različitim zatvorskim sistemima utiču različiti faktori. Brojni činioci, uključujući institucionalne prakse, društvenu dinamiku, individualne karakteristike i opšte zatvorsko okruženje, oblikuju zatvorsko iskustvo osuđenih lica. Najpre, važno je razumeti da se zatvorski sistemi ne mogu posmatrati kao identični jer potiču iz različitih društvenih okruženja koja duboko utiču na zatvorsku kulturu i oblikuju iskustva osuđenih lica na jedinstven način (McKendy, Ricciardelli, 2021). Uz to, savremene penalne prakse uvele su nove izazove i terete koji se razlikuju po uzrocima, prirodi i efektima, što dovodi do različitih iskustava za osuđenike na izvršenju kazne zatvora (Crewe, 2011). Na primer, Liblingova (2008) je istražujući efekat promena u zatvorskoj politici na kvalitet zatvorskog života u Engleskoj otkrila da su osuđenici koji su osećali da su nepravedno tretirani postali ogorčeni, što je negativno uticalo na njihovu percepciju kvaliteta života. Autorka je takođe utvrdila da određene vrste zatvorskih politika mogu uticati na kvalitet života, ali i na psihološko blagostanje osuđenika na rehabilitaciji, kao i da važnu ulogu u tome ima zatvorsko osoblje. Osim toga, na kvalitet zatvorskog života utiču ne samo zatvorska kultura, već i veličina zatvora (Johnsen, Granheim, Helgesen, 2011), zatim dostupni programi i tretmani i kolektivni identitet (Sexton, Jenness, 2016; Brosens, 2019).

3. KONTEKSTUALNI OKVIR. ZATVORI U SRBIJI: STATISTIČKI PREGLED

Krajem januara 2021. godine, Srbija je imala 10.540 osuđenih lica na izvršenju kazne zatvora i stopu zatvorske populacije od 153,4 na 100.000 stanovnika. U poređenju sa evropskim prosekom od 116,1 osuđenika na 100.000 stanovnika u istom periodu, naša zemlja spada u države sa veoma visokom stopom zatvorske populacije (Aebi, Tiago, 2021; Aebi et al., 2022). Zatvori u Srbiji se mogu opisati kao prenaseljeni; sa 93,9 osuđenika na 100 mesta u zatvorima u 2021. godini. Prema podacima iz 2020. godine, gustina naseljenosti je iznosila 107,3, sa prosečno 4,4 osuđenika po jednoj ćeliji. Na evropskom nivou, prosečna gustina zatvora je bila 82,5 osuđenika na 100 mesta, sa otprilike 1,5 osuđenikom po ćeliji, dok je godinu dana ranije prosečna gustina zatvora bila je 90,3, sa 2,5 osuđenika po ćeliji. Tokom 2020. i 2021.

godine, stopa zatvorske populacije u Srbiji je opala za 4,1%, što se uklapa u opšti trend zabeležen tokom pandemije COVID-19.

U 2020. godini, stopa prijema u kazneno-popravne ustanove u Srbiji bila je 287,2 na 100.000 stanovnika, što je više od evropskog proseka koji iznosi 143,7 prijema na 100.000 stanovnika. Ipak, Srbija je među evropskim zemljama sa izrečenim kaznama zatvora čije su se dužine mogle svrstati u veoma kratke. Tačnije, dužine izrečenih kazni zatvora iznosile su 5,8 meseci u 2019. godini i 6,4 meseca 2020. godini, što je upadljivo niže od evropskog proseka od 10,1 mesec i 12,4 meseca za isti period. Takođe, u poređenju s drugim evropskim zemljama (2,2 na 10.000 u 2020, odnosno 8,2 u 2019. godini) kod nas je zabeležena veoma niska stopa bekstava od 0,0 u 2020, i 0,1 na 10.000 osuđenika u 2019. godini.

Dalje, troškovi države po osuđeniku u Srbiji su znatno niži nego u evropskim zatvorima. Ukupan budžet koji je zatvorska uprava potrošila u Srbiji u 2020. godini bio je 104.387.304,00 evra, a procenjeni trošak po osuđenom licu bio je 27 evra dnevno (u istom periodu, evropski prosek je 77 evra dnevno).

U 2020. godini, stopa suicida u zatvorima Srbije bila je 7,6 na 10.000 osuđenih lica, dok je u Evropi iznosila 5,7. Pored toga, Srbija je u istoj godini imala jednu od najviših stopa smrtnosti u zatvorima u Evropi (55/10.000 naspram 29/10.000). Prema istim izvorima iz januara 2021. godine, Srbija je među evropskim zemljama sa umerenom procentualnom zastupljenošću osuđenih lica starih 50 ili više godina u zatvorskoj populaciji (16,6%) i sa niskim procentom osuđenica (4,3%), odnosno stranih državljana (3,7%). Na kraju, u Srbiji je bilo 2,5 osuđenika na jednog člana zatvorskog osoblja ukupno posmatrano, što je više od evropskog proseka od 1,5 osuđenika na jednog člana zatvorskog osoblja. Kada je reč o odnosu između broja osuđenih lica i ukupnog broja pripadnika zatvorske službe obezbeđenja, podaci dostupni za 2019. godinu pokazuju da na jednog pripadnika službe obezbeđenja dolazi 4,7 osuđenih (Aebi, Tiago, 2020).

4. PRISONLIFE PROJEKAT: OPRAVDANOST POTREBE I TRANSDISCIPLINARNI PRISTUP PROUČAVANJU KVALITETA ZATVORSKOG ŽIVOTA U SRBIJI

Oslanjajući se na sve navedeno, jasna je potreba za dubljim razumevanjem uspešnosti izvršenja kazne zatvora u Srbiji sa šireg aspekta. To razumevanje treba da uključi i kvalitet socijalne i moralne klime u zatvoru budući da one deluju na ponašanje osuđenih lica i stručnog osoblja u zatvorima, na njihov međusobni odnos, te na prihvatanje od strane osuđenika programa i tretmana usmerenih na njihovu rehabilitaciju i pripremu za povratak u društvo. Dakle, istraživanje kvaliteta zatvorskog života od ključne je važnosti iz više razloga. Ono:

- 1) ima svoj humanitarni aspekt: Istraživanje kvaliteta zatvorskog života pomaže da se razumeju izazovi sa kojima se lica lišena slobode suočavaju po dolasku u zatvor i da se obezbedi da se sa njima postupa do humano, dostojanstveno, profesionalno i dosledno.

- 2) može da deluje na sprečavanje recidivizma. Kvalitet života u zatvoru može uticati na verovatnoću da će se osuđenik vratiti kriminalu, odnosno prethodnom kriminalnom ponašanju nakon izlaska na slobodu. Istraživanjem se mogu identifikovati faktori koji doprinose recidivizmu i pomoći da se unaprede programi postupanja, te ostvari uspešna reintegraciju osuđenika u društvo.
- 3) omogućava bezbednost javnosti. Moralna i socijalna klima u zatvoru utiče na ponašanje osuđenika, kao i na rizik od nasilja u zatvoru. Istraživanje kvaliteta zatvorskog života može doprineti stvaranju bezbednijeg okruženja za osuđenike, zaposlene u zatvoru i širu zajednicu.
- 4) može da unapredi efikasnost sistema za izvršenje krivičnih sankcija. Funkcionisanje kazneno-popravnih ustanova je skupo i ima značajan uticaj na budžet jedne države. Istraživanje kvaliteta zatvorskog života može doprineti delotvornijem upravljanju zatvorskim sistemima i optimizaciji troškova.
- 5) utiče na zdravlje, blagostanje i dobrobit osuđenika. Uslovi u zatvoru i prevladajuća moralna i socijalna klima mogu da imaju značajan uticaj na mentalno i fizičko zdravlje osuđenih lica. Istraživanje može doprineti poboljšanju uslova, ali i stvaranju rehabilitujućeg zatvorskog okruženja za osuđeničku populaciju.
- 6) treba da obezbedi socijalnu pravdu. Zatvori su mesta u kojima su marginalizovane i ranjive grupe u zastupljene većoj meri nego u opštoj populaciji. Istraživanje kvaliteta zatvorskog života može doprineti borbi protiv nejednakosti i omogućiti da se sa svim licima lišenim slobode postupa pošteno i pravedno.
- 7) utiče na razvoj znanja. Istraživanje kvaliteta zatvorskog života, odnosno moralne i socijalne klime u zatvorima, doprinosi razumevanju odnosa kriminaliteta, kažnjavanja i socijalne rehabilitacije. To znanje je od ključne važnosti za donošenje informisanih politika i praksi zasnovanih na dokazima u oblasti krivičnog pravosuđa.

Kvalitet zatvorskog života u fokusu je istraživanja širom sveta. Studije su sprovedene u Engleskoj i Velsu, Belgiji, Norveškoj, Holandiji, Čileu, Letoniji, Litvaniji, Poljskoj, Sjedinjenim Američkim Državama, Rumuniji i Kanadi (Johnsen et al., 2011; Favril et al., 2017; Park, 2018; Van Ginneken et al., 2018; Sanhueza, Pérez, 2019; Skar et al., 2019; Neubacher, Liebling, Kant, 2021; Weinrath, Ricciardelli, 2023). U kriminološkim, penološkim, psihološkim, sociološkim i drugim društvenim istraživanjima u Srbiji, kvalitet zatvorskog života nije bio u potpunosti prepoznat niti uveden kao koncept ili teorijski okvir. Ukratko, domaća istraživanja su se bavila fizičkim uslovima života, određenim psihološkim i socijalnim aspektima zatvaranja, odnosno izvršenja kazne zatvora. Proučavane su deprivacije i njihov uticaj na uspeh tretmana, nivo poštovanja prava osuđeničke populacije, izvori podrške tokom boravka u zatvoru i negativne posledice zatvaranja (Špadijer-Džinić, Pavićević, Simeunović-Patić, 2009; Čopić, Šaćiri, 2012; Čopić, Stevković, Šaćiri, 2012; Ilijić, 2014; Ilijić, Pavićević, 2019; Jovanić, Petrović, Macanović, 2020). Osim toga, dostupni su nalazi o uticaju održavanja porodičnih veza na doživljavanje deprivacije slobode kod osuđenih lica (Špadijer-Džinić, 1973) i o integraciji u zatvorski socijalni sistem, značaju obrazovanja stručnog osposobljavanja i uslovnog otpusta u sma-

njenju povrata (Ilijić, 2012; Vujičić, Stevanović, Ilijić, 2017; Stevanović et al., 2018; Petrović, Jovanić, 2019). Takođe, pojedina istraživanja su se fokusirala na važnost specijalizovanih obuka i radne angažovanosti osuđenika tokom izvršenja kazne zatvora (Novković, Kuzmanović, 2018; Tanjević, 2019).

Imajući navedeno na umu, opravdano je detaljnije istražiti i druge pojavne oblike kvaliteta zatvorskog života, faktore koji ga određuju ili na njega utiču i ispitati mogućnosti za njegovo poboljšanje u domaćem kontekstu. Projekat PrisonLIFE je prepoznao ovu potrebu. Projekat je koncipiran tako da se istraživačkom problemu pristupa transdisciplinarno, sa ciljem da se prepoznaju i razumeju najbitniji faktori, specifične manifestacije i aspekti kvaliteta života u našim zatvorima (Drndarević, 2022).

Drugim rečima, PrisonLIFE projekat istražuje kvalitet zatvorskog života osuđenih muškaraca i žena u zatvorima u Republici Srbiji s ciljem potpunog razumevanja njihovog iskustva tokom izvršenja kazne zatvora. Posebna pažnja posvećena je osuđenicama, s obzirom na njihovu višestruku ranjivost i društvenu i sistemsku marginalizovanost. Istraživanje koje leži u osnovi PrisonLIFE projekta, prvenstveno je osmišljeno kao eksplorativno i komparativno. Primarni cilj istraživačkog dela PrisonLIFE projekta bio je da se utvrde razlike u subjektivnom zatvorskome iskustvu osuđenika, odnosno da se proceni kvalitet zatvorskog života u odnosu na različite sociodemografske, kriminološke i penološke karakteristike, kao i njegova povezanost sa subjektivnim blagostanjem, emocijama, crtama ličnosti i stilovima suočavanja osuđenih lica. Ne manje važno, fokus projekta je i na ispitivanju mogućnosti za procenu i kontinuirano praćenje kvaliteta zatvorskog života, uz pronalaženje prostora za njegovo poboljšanje, odnosno unapređenje sa kriminološko-penološkog, psihološkog, sociološkog, pravnog i bezbednosnog aspekta.

U okviru PrisonLIFE projekta sprovedena je obimna teorijsko-empirijska analiza zatvorskog sistema, sa ciljem da se formulišu konkretne i utemeljene preporuke za kreiranje budućih politika, a u skladu sa nacionalnim, evropskim i međunarodnim standardima. Kroz saradnju sa naučnom i stručnom zajednicom, projekat će rezultirati¹ i smernicama za buduća istraživanja i projekte u ovoj oblasti. Ne manje važno, sastavni deo su različite aktivnosti usmerene ka široj javnosti koje imaju za cilj da informišu o projektnim rezultatima, povećaju vidljivost izvrsnosti tima, među kojima značajno mesto zauzimaju aktivnosti podizanja svesti o složenosti kvaliteta zatvorskog života i potrebi za njegovim poboljšanjem.

5. MERENJE KVALITETA ZATVORSKOG ŽIVOTA: KAKO JE RAZVIJEN ORIGINALNI MQPL?

Različiti instrumenti procene imaju za cilj da „uhvate“ zatvorski život i ispitaju moralnu i socijalnu klimu kako bi se stekao uvid u svakodnevicu u zatvoru, dinamiku zatvorskih grupa i odnosa u zatvoru i nastanka zatvorskog iskustva na individualnom nivou. Dugoročno posmatrano, primena ovih instrumenata, ima cilj da se utvrde efekti izvršenja kazne zatvora i preduslovi uspešnosti njenog izvrše-

1 Najvažniji projektni rezultat je upitnik za procenu kvaliteta zatvorskog života prilagođen primeni u zatvorima Srbije.

nja, odnosno moralni učinak zatvora (Liebling et al., 2012; Liebling, 2014; Tonkin, 2016; Bosma et al., 2020). Jedan od njih je *Measuring Quality of Prison Life survey* (Merenje kvaliteta zatvorskog života; MQPL) koji je razvila Alison Libling zajedno sa svojim timom iz Centra za zatvorska istraživanja pri Institutu za kriminologiju Univerziteta u Kembridžu (Liebling, 2011b; Liebling et al., 2012). Ukratko, u pitanju je alat za istraživanje i evaluaciju kvaliteta života u zatvorima. Ovaj upitnik se fokusira na više dimenzija, uključujući odnose, lični razvoj i red/organizaciju u zatvoru.

Razvijen korišćenjem metode *appreciative inquiry*,² MQPL upitnik se bazira na samoproceni ispitanika, odnosno stavlja akcenat na to kako ispitanik doživljava zatvorsku moralnu i socijalnu klimu (Liebling et al., 2012). Upitnik je nastao tokom istraživanja čiji je cilj bio da se identifikuju ključni aspekti zatvorskog života koji su važni osuđenima, odnosno šta je ono što je njima najvažnije. Iskristalizovalo se da to nisu samo fizički uslovi života i materijalna dobra, već određeni segmenti zatvorskog iskustva koje bi bilo teško kvantifikovati. Odnosi između osoblja i osuđenika, pravičnost, bezbednost, red, humanost, poverenje i mogućnosti za lični razvoj, izdvojili su se kao oblasti zatvorskog života koje imaju najveći značaj. Upravo su te dimenzije zajednički nazvane „moralni učinak“ zatvora (Liebling, Arnold, 2004). Upitnik MQPL deo je standardne procene u zatvorima u Engleskoj i Velsu (Tonkin, 2016), a prilagođen je za primenu i u drugim zemljama (Johnsen et al., 2011; Harding, 2014; Favril et al., 2017; Park, 2018; Barquín, Cano, Calvo, 2019; Skar et al., 2019).

Instrument ima ukupno 127 stavki. Ispitanici ocenjuju svoj nivo saglasnosti sa svakom od izjava na Likertovoj petostepenoj skali. Stavke upitnika su grupisane u pet glavnih tematskih kategorija, obuhvatajući 21 dimenziju koje odražavaju i tretman i fizičke uslove koje doživljavaju zatvorenici. Pet glavnih kategorija su *harmonija, profesionalizam, bezbednost, uslovi i kontakt s porodicom, i dobrobit, blagostanje i razvoj*. Na poslednjem pitanju se od ispitanika traži da generalno ocene kvalitet zatvorskog života na skali od 1 do 10. Veći rezultat označava bolji kvalitet zatvorskog života.

Harmonija ispituje sledeće aspekte zatvorskog života: *Dolazak u zatvor* – osećanja i doživljaj tretmana po dolasku u zatvor („po dolasku u ovaj zatvor, osećao sam se zabrinuto i zbunjeno“); *Poštovanje / ljubaznost* – pozitivan, uljudan i pristojan stav zaposlenih prema osuđenim licima „zaposleni ti se obraćaju iskreno u ovom zatvoru“); *Odnos zaposlenih i osuđenih lica* – međusobni odnosi zaposlenih i osuđenih lica koje odlikuju poverenje, pravednost i podrška („verujem službi obezbeđenja u ovom zatvoru“); *Humanost* – okruženje koje karakterišu poštovanje i briga o drugim ljudima, gde se priznaju vrednosti i ljudskost pojedinca („ovde me ne tretiraju kao ljudsko biće“);

2 Neki autori smatraju da je *appreciative inquiry* oblik akcionog istraživanja (Ludema, Fry, 2008), drugi ga definišu kao pristup u evaluaciji kojim se istovremeno promovisu pozitivni aspekti organizacije, timova ili zajednica (Coghlan, Preskill, Tzavaras Catsambas, 2003). Umesto fokusiranja na probleme i nedostatke, ovaj metod istraživanja se oslanja na identifikaciju snaga, vrednosti i uspeha unutar organizacije ili zajednice („Istraživanje zasnovano na vrednovanju“). U kontekstu istraživanja zatvorskog života, *appreciative inquiry* bi se koristio za ispitivanje pozitivnih aspekata zatvorskog okruženja i identifikaciju resursa i praksi koje treba ojačati radi poboljšanja kvaliteta života osuđenih lica. U slučaju istraživanja kojim je obuhvaćeno zatvorsko stručno osoblje, *appreciative inquiry* bi se koristio kako bi im se omogućilo da se fokusiraju na pozitivne aspekte svog rada i uloge, kao i okolnosti u kojima najbolje funkcionišu (Liebling, Price, Elliott, 1999).

Pristojnost – mera u kojoj su zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni („ovaj zatvor je korektan (pristojan)“); *Briga o ranjivim grupama* – briga i podrška koje se pružaju osuđenim licima koja su u riziku od samopovređivanja, samoubistva ili zlostavljanja („ovaj zatvor dobro brine o osuđenima koji su u riziku od samoubistva“); *Pomoć i podrška* – podrška i ohrabivanje upućeni osuđenim licima koji imaju zdravstvene probleme, probleme sa zavisnošću i napredovanjem u tretmanu („zaposleni u mom odeljenju su zainteresovani da mi organizuju posete lekaru“).

Dimenzijama *profesionalizma* ispitani su sledeći aspekti zatvorskog života: *Profesionalizam zaposlenih* – samouverenost i stručnost zaposlenih pri sprovođenju autoriteta („pravila i propisi ovog zatvora su mi jasno predstavljeni“); *Opravdanost birokratije* – transparentnost rada zatvora/zatvorskog sistema i njegova spremnost da reaguje i moralno uvaži pojedinca („ne razumem odluke koje se donose o meni u ovom zatvoru“); *Pravičnost* – percipirana nepristrasnost, srazmernost i zakonitost disciplinskih kazni i procedura („režim u ovom zatvoru je pravičan“); *Organizacija i doslednost* – jasnost, predvidljivost i pouzdanost zatvora („ovaj zatvor je dobro kontrolisan“).

Bezbednost se odnosi na: *Očuvanje reda i bezbednost* – stručni nadzor i kontrola zatvorskog okruženja („ovaj zatvor ima premalo zaposlenih“); *Sigurnost osuđenih lica* – osećanje bezbednosti i zaštićenosti od povreda, pretnji ili opasnosti („nemam problema sa drugim osuđenima ovde“); *Prilagođavanje osuđenih lica* – potreba ili pritisak za uključivanje u neformalne grupe zatvora („u ovom zatvoru moraš da budeš deo grupe da bi se snašao“); *Droga i zloupotreba* – upotreba droga, zlostavljanje i viktimizacija u zatvorskome okruženju („mnogi koriste drogu u ovom zatvoru“).

Uslovi života u zatvoru i kontakti sa porodicom su ispitani pomoći sledećih indikatora: *Uslovi* – do koje mere su pristojni („kvalitet mojih uslova života je loš u ovom zatvoru“); *Kontakt sa porodicom* – mogućnosti za održavanje porodičnih odnosa („posete traju dovoljno dugo“).

Dimenzijama *dobrobiti, blagostanja i razvoja* opisani su: *Lični razvoj* – okruženje koje pomaže osuđenim licima da razviju svoje potencijale, izbore se sa kriminalnim ponašanjem i adekvatno pripreme za otpust („moje potrebe se uzimaju u obzir u ovom zatvoru“); *Lična autonomija* – osećanja osuđenih lica u pogledu lične autonomije i samoodređenja („možeš sačuvati svoju ličnost u ovom zatvoru“); *Dobrobit i blagostanje* – patnja zatočeništva i osećanja bola, kažnjivosti i napetosti („osećam se napeto u ovom zatvoru“); *Uznemirenost* – osećanja ozbiljnog unutrašnjeg nemira, obrnuto kodirano tako da veći skorovi ukazuju na bolji kvalitet života, dakle, na manju uznemirenost („imam problem sa spavanjem noću“).

5.1. Adaptacija MQPL upitnika: Kako je razvijena verzija na srpskom jeziku?

Kako bi se ispitao kvalitet zatvorskog života u Srbiji, prvi korak PrisonLIFE projekta je bio da se upitnik MQPL kulturološki i lingvistički prilagodi za primenu u kaznenom sistemu Srbije. Zahvaljujući saradnji sa Institutom za kriminologiju Univerziteta u Kembridžu, liderom u ovoj oblasti kako u Evropi tako i u svetu,³

3 <https://www.prc.crim.cam.ac.uk/>

MQPL je adaptiran i nazvan *Upitnik za merenje kvaliteta zatvorskog života*, uz podršku prvog autora, Alison Libling, direktorke Centra za zatvorska istraživanja navedenog Instituta. Konačna verzija na srpskom jeziku pokazala se ekvivalentnom originalnom upitniku MQPL u konceptualnom, semantičkom, idiomatskom i iskustvenom smislu (Milićević, Ilijić, Vujičić, 2024)..

Nakon prevođenja i kulturnog prilagođavanja MQPL upitnika na srpski jezik, istraživači projekta PrisonLIFE su prešli na terensko istraživanje. U jednom od prvih radova koji je proizašao iz PrisonLIFE projekta, između ostalog, analizirane su psihometrijske karakteristike verzije upitnika MQPL na srpskom jeziku. Sveukupno, nalazi su potvrdili da se MQPL može pouzdano koristiti za procenu kvaliteta života u zatvorima (Međedović, Drndarević, Milićević, 2023).

6. PRIKUPLJANJE PODATAKA I UZORAK

Prikupljanje podataka realizovano je između maja 2022. i januara 2023. godine, a sprovedeno je u pet najvećih kazneno-popravnih zavoda (KPZ) u Srbiji. Uključeni su KPZ zatvorenog tipa u Sremskoj Mitrovici i Nišu, kao i u KPZ zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem: KPZ u Požarevcu – Zabeli i KPZ u Beogradu. Istraživanje je sprovedeno i u jedinom KPZ za žene u Srbiji u Požarevcu. Uzorak je bio prigodan, a učestvovanje u istraživanju dobrovoljno i anonimno. Opšti kriterijumi za uključivanje bili su sledeći: pravnosnažno osuđena punoletna lica koja razumeju, čitaju i pišu srpskim jezikom, koja su izdržala u zatvoru najmanje 30 dana i koja su dobrovoljno pristala da učestvuju u istraživanju (Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024).

Podaci su prikupljeni od 650 osuđenih lica što čini 13% ukupnog broja osuđenika koji su bili na izvršenju kazne zatvora u jednom od pet KPZ obuhvaćenih istraživanjem. Uzorkom je obuhvaćena i 91 (14%) osuđenica koja je bila na izvršenju kazne zatvora u KPZ u Požarevcu.

U proseku, starost ispitanika iznosila je 39 godina i 10 meseci života ($SD = 10$ godina 3 meseca), a kretala se od 20 godina do 74 godine. U pogledu obrazovanja, skoro dve trećine (62%) ispitanika imalo je završenu srednju školu, 24% osnovnoškolsko obrazovanje, dok je njih 7% bilo sa višim ili visokim obrazovanjem, odnosno 8% sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem. Približno polovina (47%) uzorka imalo je partnera ili je bilo u braku, a 43% nije imalo decu. Većina (90%) se identifikovalo kao hrišćani. Većina (81%) ispitanika reklo je da živi u urbanim ili prigradskim područjima, najviše u Beogradu (25%) i Vojvodini (31%), i u gotovo sto posto slučajeva reč je o državljanima Republike Srbije (97%). Manji procenat ispitanika potiče iz stranih zemalja (2%) ili ima dvojno državljanstvo (1%).

Prosečna dužina izrečene kazne zatvora je 7 godina i 11 meseci ($SD = 8$ godina 5 meseci). Najčešće su izrečene kazne od 3 do 10 godina (52%), zatim preko 1 do 3 godine (22%), i od 10 do 20 godina (16%). Dužina kazne zatvora kretala se od 2 meseca do 40 godina. Najzastupljenija krivična dela su ona protiv zdravlja ljudi (31%), imovine (33%) i života i tela (21%). Elementi nasilja prisutni su u izvršenim krivičnim delima kod 47% ispitanika.

Uzorak je obuhvatio osuđeničke iz dva tipa zatvorskih odeljenja: poluotvorenih (25%) i zatvorenih (75%), dok su tretmanske grupe raspoređene u sledeće kategorije: B1 (9%), B2 (16%), V1 (24%) i V2 (51%). Kada je reč o stepenu rizika prema poslednjoj dostupnoj evaluaciji, za kazne do tri godine zatvora, ispitanici su klasifikovani u kategorije niskog (6%), srednjeg (51%) i visokog rizika (43%). Za kazne duže od tri godine, kategorije rizika uključivale su niski (3%), srednji (44%), visoki (47%) i vrlo visoki rizik (6%). U trenutku istraživanja, većina osuđenika je provela više od dve godine u zatvoru (54%). Uzorak čini 48% osuđenika koji prvi put izdržavaju kaznu zatvora, dok je penološki povrat zabeležen kod 52%.

7. EKSPLOATIVNO I KOMPARATIVNO ISTRAŽIVANJE SPECIFIČNOSTI KVALITETA ZATVORSKOG ŽIVOTA U SRBIJI. DOSADAŠNJI NALAZI PRISONLIFE PROJEKTA

Kako bi se stekao uvid u kvalitet zatvorskog života osuđenih muškaraca i žena u Srbiji, grupa autora je sačinila ekspertske izveštaje u kojem su izneti osnovni nalazi. Ovi nalazi su takođe predstavljeni i prodiskutovani na okruglom stolu na kojem su učestvovali predstavnici brojnih KPZ-a, Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, nezavisnih tela, ministarstava, akademske zajednice i civilnog sektora (Ćopić et al., 2023).

Rezultati su u punom obimu objavljeni u monografskom izdanju pod nazivom „Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: Norma, praksa i mere unapređenja“ (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Sveukupno, ovo istraživanje sprovedeno je s ciljem da se proceni kvalitet života osuđenih lica u pet KPZ-a u Srbiji. Pored toga, kako su precizirali autori, cilj je bio i da se identifikuju mogući načini za njegovo unapređenje, a pritom su analizirane razlike u iskustvu kvaliteta zatvorskog života u odnosu na kriminološke i penološke karakteristike osuđenih lica. U fokusu istraživanja bila su četiri specifična pitanja: ocena kvaliteta života u zatvoru uopšte, razlike u ocenama kvaliteta života po ispitivanim dimenzijama na nivou celokupnog uzorka, razlike u ocenama kvaliteta života po ispitivanim dimenzijama u svakom od pet uključenih KPZ-a, kao i razlike u ocenama kvaliteta života po ispitivanim dimenzijama u odnosu na kriminološke i penološke karakteristike osuđenika, kako na nivou celokupnog uzorka, tako i u svakom KPZ-u pojedinačno.

Kako je predstavljeno, i pored značajnog napretka u izvršenju kazni zatvora i tretmanu osuđenih lica, opšta ocena kvaliteta života u zatvoru na skali od 1 do 10 je relativno niska i iznosi 4,41. Više od polovine ispitanika dalo je ocene ispod proseka: 1 (16,56%), 2 (12,62%), 3 (16,07%) i 4 (8,36%), dok je jedna trećina ispitanika (32,3%) pozitivno ocenila kvalitet života u zatvoru (ocena viša od 5). Opšti kvalitet života u zatvoru najbolje je ocenjen u KPZ-u u Beogradu, a najlošije u KPZ-u za žene u Požarevcu.

Važno je posebno naglasiti pozitivno iskustvo ispitanika u vezi sa uslovima života u zatvoru i dimenzijama porodičnog kontakta s obzirom na to da je prosečna ocena 3,45 na nivou celokupnog uzorka, ali i na nivou pojedinačnih KPZ-a. Pronađeno je da su redovni kontakti sa osobama izvan zatvora, posebno sa poro-

dicom, važni za osnaživanje osuđenih lica i ublažavanje negativnih posledica kod lišavanja slobode.

Slično, nalazi su pokazali da na nivou pet KPZ-a obuhvaćenih projektom postoji relativno pozitivno iskustvo u dimenzijama *bezbednost* (3,31), odnosno *harmonija* koja se odnosi na celokupno funkcionisanje zatvorske jedinice (3,12), kao i u dimenziji *dobrobit, blagostanje i razvoj* (3,10). Međutim, autori su zaključili je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se u zatvorima stvorilo okruženje koje doprinosi poboljšanju međuljudskih odnosa (između osuđenika i između osuđenika i zatvorskih službenika) i koje podstiče osuđena lica na pozitivne promene u procesu ličnog razvoja, transformacije i pripreme za puštanje na slobodu.

S druge strane, relativno negativna iskustva pronađena su na dimenziji *profesionalizam*. Podaci su pokazali da je na nivou celokupnog uzorka, *profesionalizam* jedina kategorija čija je prosečna ocena ispod granice prihvatljivosti (2,92). Na osnovu ovih nalaza zaključeno je da bi posebnu pažnju bilo neophodno posvetiti sprovođenju praktičnih mera usmerenih ka poboljšanju profesionalizma osoblja, transparentnosti rada zatvorskog osoblja i poštovanja osuđenih kao individua, boljoj organizaciji, doslednosti i pravičnosti u tretmanu osuđenih. Naime, poboljšanje profesionalizma preduslov je za unapređenje drugih dimenzija, poput harmonije, dobrobiti, blagostanja i razvoja, te ima indirektan uticaj na uspeh resocijalizacije i pripremu osuđenika za život nakon izlaska iz zatvora (Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024: 221).

Deskriptivno, nalazi ne upućuju na postojanje razlike u ocenjivanju života u zatvoru na nivou svih pet dimenzija u odnosu na tip krivičnog dela (nasilna ili nenasilna), ni posmatrano prema grupama krivičnih dela za koje su osuđeni (krivična dela protiv zdravlja, protiv imovine, i protiv života i tela), niti prema individualnim krivičnim delima najzastupljenijima u ispitivanom uzorku osuđenika.

Što se tiče penoloških karakteristika, vidimo da oni koji su se našli prvi put u zatvoru, kvalitet života procenjuju kao viši u poređenju sa recidivistima (u kriminološkom i penološkom smislu). Prema mišljenju autora, prethodno iskustvo sa krivičnim pravosuđem, posebno kaznama zatvora, utiče na niže ocene moralne i socijalne klime u zatvoru (Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024: 222).

Dalje, osuđene osobe koje su u zatvoru kraće od dve godine ocenile su sve dimenzije kvaliteta života višim prosečnim ocenama u poređenju sa onima koji su u zatvoru duže. To bi moglo da ukaže na potrebu za obogaćivanjem sadržaja svakodnevnih aktivnosti kako bi zatvorenici mogli kvalitetnije provoditi vreme i lakše se nositi s posledicama kazne zatvora. Na taj način bi se mogao osigurati i njihov lični razvoj. Takođe, ovaj nalaz ukazuje na potrebu za dizajniranjem i sprovođenjem različitih programa tretmana naročito za osobe osuđene na duže zatvorske kazne, jer je to važan preduslov za njihovu uspešnu resocijalizaciju i pripremu za izlazak iz ustanove. Pozitivnijoj oceni kvaliteta života doprinosi i uključenost u proces obrazovanja ili stručnog osposobljavanja, što može biti važno za obuku osuđenih osoba za zaposlenje nakon puštanja. Preporuka koja iz ovog nalaza sledi odnosi se na stalno proširivanje spektra profesionalne obuke zatvorenika i na jačanje saradnje sa sektorom privrede i poslodavcima kako bi se osigurale veće mogućnosti za rad van

ustanove tokom izdržavanja kazne zatvora, ali i nakon otpuštanja osuđenog sa izvršenja kazne (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024: 224).

Na kraju, nalazi su ukazali da su osuđene osobe čiji je procenjeni stepen rizika nizak, prema poslednjoj dostupnoj evaluaciji, generalno dale najviše ocene kvaliteta života u zatvoru: prosečne ocene u svim dimenzijama su iznad praga prihvatljivosti od 3,00. Slede ih osuđenici sa srednjim rizikom. Visoko i vrlo visoko rizični osuđenici ocenjuju kvalitet života u zatvoru prilično slično. Takođe, osuđenici u zatvorskim režimima zatvorenog tipa imaju negativnije iskustvo u svim aspektima kvaliteta života u poređenju sa osuđenicima u poluotvorenim režimima. Rezultati su takođe pokazali da osuđenici u manje restriktivnom okruženju (u poluotvorenim i otvorenim režimima) uglavnom daju više ocene kvalitetu života u poređenju sa onima koji su u tretmanskim grupama u zatvorenom delu (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024: 224–227)

Među prvim nalazima, objavljeni su oni koji se tiču osuđenica na izvršenju kazne zatvora u KPZ u Požarevcu (Batrićević et al., 2023). Istraživanje je analiziralo kvalitet zatvorskog života 91 osuđenice u Srbiji, što je 40% ženske osuđeničke populacije u 2022. godini, a s ciljem procene njihovog ukupnog iskustva, analize razlika u kvalitetu života u različitim kategorijama i dimenzijama MQPL-a te identifikacije specifičnih aspekata zatvorskog okruženja koji zahtevaju poboljšanje. Utvrđene su značajne varijacije u ocenama zatvorske klime. Nalazi ukazuju na relativno nizak opšti kvalitet zatvorskog života, pri čemu je značajan deo ispitanica prijavio negativno ukupno iskustvo života u zatvoru. Samo mali procenat na pozitivan način ocenjuje kvalitet zatvorskog života, uz izuzetak relativno pozitivnih ocena u kategorijama *uslovi i kontakt sa porodicom*, *harmonija* i *bezbednost*. S druge strane, kategorije *profesionalizam* i *dobrobit*, *blagostanje* i *razvoj* niže su ocenjene, što ukazuje na potrebu za poboljšanjima. Najbolje rangirane dimenzije MQPL-a bile su *prilagođavanje* i *uznemirenost* (što ukazuje na manje zastupljena osećanja ozbiljnog unutrašnjeg nemira), dok su najniže bile *dobrobit* i *blagostanje*, *opravdanost birokratije*, *organizacija* i *doslednost*, i *pristojnost*.

U drugom radu, grupa autora je analizirala odnos između kvaliteta zatvorskog života i recidivizma, povezujući podatke dobijene MQPL upitnikom s dimenzijom prethodnog zatvorskog iskustva (Stevanović, Ilijić, Vujičić, 2024). Cilj rada je bio da se ispita da li postoji razlika u percepciji kvaliteta zatvorskog života između osoba koje su prethodno bile na izvršenju kazne zatvora i onih koji nisu. Najvažniji rezultati su pokazali da postoje značajne razlike u proceni kvaliteta zatvorskog života u kategorijama *harmonija*, *profesionalizam* i *dobrobit*, *blagostanje* i *razvoj*, pri čemu su sve tri kategorije statistički značajno bolje ocenile osoba koje nisu povratnici. Što se tiče opšte ocene kvaliteta zatvorskog života, nije potvrđeno da postoje velike razlike između osoba koje su prethodno bile na izvršenju kazne zatvora i onih koji nisu. Kako je navedeno, očekivan je bio nalaz da ispitanici bez prethodnog zatvorskog iskustva daju višu ocenu dimenziji *profesionalizma* u odnosu na ispitanike koji su prethodno bili u zatvoru. Naime, osuđenici koji se prvi put susreću sa zatvorskim režimom cene jasan i profesionalan odnos osoblja. Donekle iznenađujuće, u dimenziji *bezbednosti*, ispitanici bez prethodnog zatvorskog iskustva ocenili su prilago-

đavanje u zatvoru na isti način kao i oni sa iskustvom, što ukazuje na konzistentan tretman od strane osoblja. Dalje, istraživački rezultati pokazali su da su dolazak u zatvor i birokratske procedure podjednako stresni za sve osuđenike, bez obzira da li su ranije bili u zatvoru ili ne. Pored toga, nalaz da nema značajnih razlika u dimenziji *kontakt s porodicom* govori u prilog važnosti održavanja porodičnih odnosa za sva osuđena lica koja se nalaze na izvršenju kazne zatvora. Na kraju, ispitanici bez prethodnog zatvorskog iskustva ocenili su svoju dobrobit i mogućnosti ličnog razvoja bolje od recidivista. Ovaj nalaz, prema autorima studije, potvrdio je da osuđenici koji su prvi put u zatvoru u većoj meri doživljavaju zatvorsko okruženje kao priliku za promenu i poboljšanje. Oni su optimističniji u pogledu odustajanja od kriminalnog ponašanja, razvoja svojih potencijala i pripreme za život u skladu sa zakonom nakon izlaska na slobodu.

U jednom od narednih koraka, analizirane su razlike u doživljaju individualnog kvaliteta života između osuđenika muškog i ženskog pola (Milićević, Ilijić, Pavićević, 2023). Korišćena je WHOQOL-BREF skala za procenu individualnog kvaliteta života u domenima fizičkog i psihičkog zdravlja, socijalnih odnosa i okoline. Rezultati su pokazali da osuđenici imaju više prosečne ocene kvaliteta života u tri domena (fizičko, psihičko zdravlje, okolina), dok nema značajnih razlika u domenu socijalnih odnosa. Sve to ukazuje na potrebu za rodno specifičnim metodama resocijalizacije. Treba podsetiti i na to da je ova tema već duže vreme predmet žive rasprave u naučnoj zajednici. Mnogi istraživači su se bavili ovim pitanjem i izneli su različite perspektive i interpretacije (Skrzypek, Kochal, 2008; Zust, 2009; Faris, Miller, 2010; Wright et al., 2012; Harner, Wyant, Da Silva, 2016; Elisha et al., 2017; Wendt, Fraser, 2019; Ryder, 2020; Vaisman, Einat, 2021).

U okviru dela projekta posvećenog utvrđivanju povezanosti percepcije kvaliteta zatvorskog života sa različitim subjektivnim indikatorima, analizirana je povezanost dimenzija *mračne tetrade* (makijavelizam, narcizam, psihopatija, sadizam) sa kršenjem pravila reda i bezbednosti koji su ocenjeni na osnovu broja izrečenih disciplinskih mera, a naročito upućivanja u samicu, posebnih mera i mera prinude (Međedović, Ilijić, Drndarević, 2024). Prikazani rezultati pokazuju da pomenute crte ličnosti imaju negativan uticaj na kvalitet života u zatvoru, i da su istovremeno povezane s ponašanjem osuđenika kojim se krše pravila reda i bezbednosti. Kvalitet života u zatvoru se pokazao kao najbolji prediktor izricanja disciplinskih mera, ali su i makijavelizam i sadizam imali značajan nezavisan doprinos u njegovoj predikciji. Važno je naglasiti da je kvalitet života u zatvoru delovao kao posrednik u vezi između makijavelizma, sadizma osuđenika i njegove sklonosti ka kršenju zatvorskih pravila. Taj nalaz autore je naveo na zaključak da i lične karakteristike i okruženje moraju biti uzeti u obzir ukoliko nam je cilj da bolje razumemo i pružimo podršku osuđenim licima tokom vaspitno-korektivnog tretmana u zatvoru.

Neki od naših rezultata potvrđuju da dužina boravka u zatvoru može povećati patnje osuđenih lica, ali istovremeno, dok se trude da se aktivno uključe u proces resocijalizacije i pripremu za povratak u društvo, osuđenici doživljavaju veću kontrolu nad svojim životima i odlukama (Ilijić et al., 2024). Finansijski resursi, prilike za rekreaciju, bezbednost i disciplina, odnos sa osobljem i psihičko zdravlje izdvojeni

su kao faktori sa najjačim uticajem na zatvorsko iskustvo osuđenih lica. Osim toga, utvrđeno je da su odnosi između zatvorskog stručnog osoblja i osuđenika najvažniji faktor koji utiče na kvalitet života u zatvoru (Milićević, Ilijić, Pavićević, 2024).

UMESTO ZAKLJUČKA: ŠTA BI PRISONLIFE PROJEKAT MOGAO ZNAČITI ZA SRBIJU I ŠIRE?

Istraživanja kvaliteta zatvorskog života mogu imati veliki značaj za unapređenje zatvorskog sistema, ali i za razumevanje uslova u kojima žive osuđenici, zatim moralne i socijalne klime u zatvorima, kao i moralnog učinka zatvora kao njima bliskog koncepta. Tek u poslednjih nekoliko decenija se ova tema intenzivnije uzima u obzir, a istraživanja zatvorskog života i moralne i socijalne klime u zatvorima su postala sve brojnija.

Ovaj trend se može pripisati raznim faktorima, uključujući povećanu svest o pravima čoveka, kao i prava osuđenih lica. Drugo, evidentno je da zatvor ima značajan uticaj na život ljudi, a istraživanja su pokazala da zatvorsko iskustvo može imati dubok i dugoročan uticaj na fizičko i mentalno zdravlje, obrazovanje, zapošljavanje i društvene veze osuđenika. Na kraju, prepoznata je potreba za efikasnijom socijalnom rehabilitacijom. Zatvorski sistemi se sve više fokusiraju na rehabilitaciju osuđenika i pomaganje u njihovoj reintegraciji u društvo. Kvalitet života u zatvoru, kao mera moralnog učinka koja se nalazi između moralne i socijalne zatvorske klime, smatra se ključnim faktorom u ovom procesu.

Očekuje se da će se istraživanja moralne i socijalne klime u zatvorima nastaviti i u budućnosti. To je neophodno za praćenje promena u zatvorskom sistemu i za evaluaciju efikasnosti različitih zatvorskih programa. U okviru projekta PrisonLIFE, korišćen je MQPL upitnik, koji je prethodno validiran u međunarodnom kontekstu, ali je prilagođen srpskom kontekstu i uspešno prenosi kulturološke specifičnosti naših zatvora. To je postignuto kroz rigorozan proces kulturnog prilagođavanja, testiranja i validiranje upitnika sa uzorkom osuđenika u Srbiji. Kreiranje kraće verzije ovog upitnika, u narednim koracima, doprineće povećanju efikasnosti prikupljanja podataka, smanjenju troškova istraživanja, olakšanju praćenja rezultata i eventualnih promena tokom vremena, povećanju dostupnosti primene ovog upitnika, a što će sve zajedno doprineti boljem razumevanju zatvorskog sistema u Srbiji. Pored toga, MQPL upitnik je potrebno prilagoditi i za populaciju maloletnika u zatvorskom sistemu Republike Srbije. To će omogućiti uvid u kvalitet života u kazneno-popravnim zavodu i vaspitno-popravnim domovima za maloletnike.

PrisonLIFE projekat ima potencijal da bude prekretnica u proučavanju kvaliteta zatvorskog života u Srbiji i šire, da otvori nova istraživačka pitanja i poboljša razumevanje zatvorskog okruženja i iskustava osuđenih, kao i da doprinese dugoročnom unapređenju društva kroz inicijaciju promena u stavovima i praksi vezanim za rehabilitaciju osuđenih lica. Rad na ovom projektu omogućava dublje ispitivanje mehanizama koji čini zatvorski sistem složenim, a kvalitet zatvorskog života jedinstvenim. Kroz iniciranje promena u javnom mnjenju o zatvorima i osuđenicima,

kao i uticaj na kreiranje javnih politiku i praktičnu primenu standarda resocijalizacije, PrisonLIFE projekat teži poboljšanju kvaliteta života osuđenika i doprinosu društvenoj transformaciji.

Istraživanje života u zatvorima, poput onog sprovedenog u okviru PrisonLIFE projekta, podrazumeva stalno rešavanje brojnih i složenih izazova, uključujući pristup zatvorskoj populaciji zbog bezbednosnih razloga, kao i etička pitanja vezana za informisani pristanak i ranjivu poziciju osuđenih lica u poziciji ispitanika (Milićević, Vujičić, 2023). Dodatno, stigma povezana sa osobama na izvršenju kazne zatvora, ograničeni resursi, promene u zakonodavstvu, interdisciplinarnost i transdisciplinarnost saradnje, složenost prikupljenih podataka, komunikacija rezultata, javna percepcija i evaluacija dugoročnih efekata predstavljaju ključne prepreke u sprovođenju ovakvih istraživanja.

LITERATURA

- Aebi, M. F., Tiago, M. M. (2020). *SPACE I – 2019 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe.
- Aebi, M. F., Tiago, M. M. (2021). *SPACE I – 2020 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe.
- Aebi, M. F., et al. (2022). Prisons and Prisoners in Europe 2021: Key Findings of the SPACE I report. In *Council of Europe annual penal statistics (SPACE)*. Strasbourg and Lausanne: Council of Europe and University of Lausanne.
- Auty, K. M., Liebling, A. (2020). Exploring the Relationship between Prison Social Climate and Reoffending. *Justice Quarterly*, 37(2): 358–381.
- Auty, K. M., Liebling, A. (2024). What is a ‘good enough’ prison? An empirical analysis of key thresholds using prison moral quality data. *European Journal of Criminology*, 14773708241227693.
- Barquín, J., Cano, M. Á., Calvo, M. de los Á. (2019). Treatment, Reintegration, and Quality of Prison Life: Perception by Inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 63(13): 2291–2317.
- Batrićević, A., et al. (2023). Quality of Prison Life of Female Prisoners in Serbia: Key Challenges and Areas of Strength. *Revija Za Kriminalistiko in Kriminologijo*, 74(4): 273–289.
- Behan, C. (2022). No longer a ‘collateral consequence’: Imprisonment and the reframing of citizenship. *European Journal of Criminology*, 19(6): 1283–1303.
- Bosma, A. Q., et al. (2020). A New Instrument to Measure Prison Climate: The Psychometric Quality of the Prison Climate Questionnaire. *Prison Journal*, 100(3): 355–380.
- Bradshaw, D., Muldoon, O. T. (2020). Shared experiences and the social cure in the context of a stigmatized identity. *British Journal of Social Psychology*, 59(1): 209–226.
- Brobbe, P. (2021). The Theoretical Proposition to Promote and Motivate Prison Labour in Ghana. *Texila International Journal Of Management*, 7(2): 56–70.
- Brosens, D. (2019). Prisoners’ participation and involvement in prison life: Examining the possibilities and boundaries. *European Journal of Criminology*, 16(4): 466–485.
- Cid, J., et al. (2021). Does the Experience of Imprisonment Affect Optimism About Reentry? *The Prison Journal*, 101(1): 80–101.

- Coghlan, A. T., Preskill, H., Tzavaras Catsambas, T. (2003). An overview of appreciative inquiry in evaluation. *New Directions for Evaluation*, 2003(100): 5–22.
- Comfort, M. (2007). Punishment Beyond the Legal Offender. *Annual Review of Law and Social Science*, 3(1): 271–296.
- Ćopić, S., Šaćiri, B. (2012). Women in prison in Serbia: Living conditions for female prisoners in the correctional institution for women in Pozarevac. *Temida*, 15(4): 23–44.
- Ćopić, S., Stevanović, I., Vujičić, N. (2023). *Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: Norma, praksa i mere unapređenja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ćopić, S., et al. (2023). *Ekspertski izveštaj – Kvalitet zatvorskog života u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. <https://doi.org/10.47152/Prison-LIFE.D5.4>
- Ćopić, S., Stevković, L., Šaćiri, B. (2012). The treatment and the realization of the female prisoners' rights in the correctional institution for women in Pozarevac. *Temida*, 15(4): 45–71.
- Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment Society*, 13(5): 509–529.
- Crewe, B., Liebling, A., Hulley, S. (2015). Staff-Prisoner Relationships, Staff Professionalism, and the Use of Authority in Public- and Private-Sector Prisons. *Law and Social Inquiry*, 40(2): 309–344.
- Crewe, B., Laursen, J., Mjåland, K. (2023). Comparing deep-end confinement in England Wales and Norway. *Criminology*, 6(22): 204–233.
- Drndarević, N. (2022). Prikaz projekta: PrisonLIFE. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 41(2–3): 165–168. <https://doi.org/10.47152/ziksi2022314>
- Đurđević, S., et al. (2016). Stavovi zaposlenih prema osuđenima na kaznu rada u javnom interesu. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 15(2): 119–139.
- Elisha, E., et al. (2017). For Prisoners, „Work Works“: Qualitative Findings From an Israeli Program. *The Prison Journal*, 97(3): 342–363.
- Faris, J. L., Miller, J. (2010). Family Matters: Perceptions of Fairness Among Incarcerated Women. *The Prison Journal*, 90(2): 139–160.
- Favril, L., et al. (2017). Suicidal ideation while incarcerated: Prevalence and correlates in a large sample of male prisoners in Flanders, Belgium. *International Journal of Law and Psychiatry*, 55: 19–28.
- Friestad, C., Mjåland, K., Pape, H. (2023). Prison officer students' perceptions of persons convicted of sexual crimes. *European Journal of Criminology*, 20(4): 1269–1284.
- Geller, A., Garfinkel, I., Western, B. (2011). Paternal Incarceration and Support for Children in Fragile Families. *Demography*, 48(1): 25–47.
- Girvan, E. J., Marek, H. (2023). The eye of the beholder: Increased likelihood of prison sentences for people perceived to have Hispanic ethnicity. *Law and Human Behavior*, 47(1): 182–200.
- Gwynne, J. (2016). *Life on Parole: Examining how the Quality of Parolees' Experiences after Release from Prison Contributes to Successful Re-entry* (Master Thesis). Victoria University of Wellington.
- Hall, P., Chong, M. D. (2018). A prison's social climate, and its impact on reintegration and recidivism. *James Cook University Law Review*, 24: 231–242.

- Harding, R. (2014). Rehabilitation and prison social climate: Do 'What Works' rehabilitation programs work better in prisons that have a positive social climate? *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 47(2): 163–175.
- Harner, H. M., Wyant, B. R., Da Silva, F. (2017). „Prison Ain't Free Like Everyone Thinks“ Financial Stressors Faced by Incarcerated Women. *Qualitative Health Research*, 27(5): 688–699.
- Hester, R., et al. (2018). Prior Record Enhancements at Sentencing: Unsettled Justifications and Unsettling Consequences. *Crime and Justice*, 47(1): 209–254.
- Ilijić, Lj. (2012). Adaptacija na zatočeništvo. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31(1): 231–240.
- Ilijić, Lj. (2014). *Osuđeni i deprivacije: Uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ilijić, Lj., Pavićević, O. (2019). Žene u zatvoru u Srbiji: O antagonizmu između proklamovanog položaja i prava i stvarnog. U: Mirović, D. (ur.), *Pravo u funkciji razvoja društva: Zbornik radova*. Priština / Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet Univerziteta (137–155).
- Ilijić, Lj., Milićević, M., Pavićević, O. (2020). Approaches and methods in the quality of prison life assessing – Measuring social and moral climate in prisons. In Nedović, G., Eminović, F. (Eds.), *Approaches and models in special education and rehabilitation: Thematic collection of international importance*. Belgrade: University, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Publishing Center of the Faculty (85–96).
- Ilijić, Lj., Milićević, M., Pavićević, O. (2022). Osvrt na početke proučavanja zatvorske socijalne klime i razvoj instrumenata za procenu. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 41(1): 75–87. <https://doi.org/10.47152/ziksi2022015>
- Ilijić, Lj., Pavićević, O., Milićević, M. (2024). *Well-Being in Prison: The Case of Serbia*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.1>
- Johnsen, B., Granheim, P. K., Helgesen, J. (2011). Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of Criminology*, 8(6): 515–529.
- Jovanić, G., Petrović, V., Macanović, N. (2020). Freedom deprivation in prisons of Serbia. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 17(2): 173–190.
- Lafollette, H. (2005). Collateral Consequences of Punishment: Civil Penalties Accompanying Formal Punishment: Collateral Consequences of Punishment. *Journal of Applied Philosophy*, 22(3): 241–261.
- Lammek, M. J. (2020). Cellmates versus family – the sense of belonging among tattooed prisoners. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, 20(3): 159–163.
- Liebling, A., Price, D., Elliott, C. (1999). Appreciative inquiry and relationships in prison. *Punishment and Society*, 1(1): 71–98.
- Liebling, A., Arnold, H. (2004). *Prisons and their Moral Performance: A Study of Values, Quality, and Prison Life*. Oxford University Press Oxford.
- Liebling, A., Maruna, S. (2005). *The effects of imprisonment*. Cullompton, Devon, UK: Willan.
- Liebling, A. (2008). Incentives and earned privileges revisited: Fairness, discretion, and the quality of prison life. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 9(Suppl. 1): 25–41.

- Liebling, A. (2011a). Distinctions and distinctiveness in the work of prison officers: Legitimacy and authority revisited. *European Journal of Criminology*, 8(6): 484–499.
- Liebling, A. (2011b). Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain. *Punishment Society*, 13(5): 530–550.
- Liebling, A. (2012). What is „MQPL“? Solving puzzles about the prison. *Prison Service Journal*, 202: 3–5.
- Liebling, A., Hulley, S., Crewe, B. (2012). Conceptualising and Measuring the Quality of Prison Life. In *The SAGE Handbook of Criminological Research Methods*. London: SAGE Publications Ltd. (358–372).
- Liebling, A. (2014). Prison quality, moral performance and outcomes. *19th Council of Europe Conference of the Directors of Prison and Probation Services*, (June): 17–18.
- Liebling, A., et al. (2021). Where Two „Exceptional“ Prison Cultures Meet: Negotiating Order in a Transnational Prison. *British Journal of Criminology*, 61(1): 41–60.
- Liem, M., Garcin, J. (2014). Post-Release Success among Paroled Lifers. *Laws*, 3(4): 798–823.
- Lösel, F. (1995). Increasing consensus in the evaluation of offender rehabilitation? Lessons from recent research syntheses. *Psychology, Crime Law*, 2(1): 19–39.
- Ludema, J. D., Fry, R. E. (2008). The Practice of Appreciative Inquiry. In: Reason, P., Bradbury, H. (Eds.), *The SAGE Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice (Second Edition)*. London: SAGE Publications (280–296).
- Maguire, M., Raynor, P. (2017). Offender management in and after prison: The end of ‘end to end’? *Criminology Criminal Justice*, 17(2): 138–157.
- McKendy, L., Ricciardelli, R. (2021). The Pains of Imprisonment and Contemporary Prisoner Culture in Canada. *The Prison Journal*, 101(5): 528–552.
- Međedović, J., Drndarević, N., Milićević, M. (2023). Integrating standard and network psychometrics to assess the quality of prison life in Serbia. *Journal of Criminology*, 26338076231208769. <https://doi.org/10.1177/26338076231208769>
- Međedović, J., Ilijić, Lj., Drndarević, N. (2024). Unfavorable prison social climate links Dark Tetrad traits with institutional misconduct. *Personality and Individual Differences*, 227: 112707.
- Milićević, M., Ilijić, Lj., Pavićević, O. (2023). *Gender perspective of quality of life and well-being in Serbian prisons: Preliminary findings*. Presented at the 23rd Annual Conference of the European Society of Criminology – EUROCRIM2023, Florence, Italy. Florence, Italy: European Society of Criminology.
- Milićević, M., Ilijić, L., Vujičić, N. (2024). *Cross-cultural adaptation and content validity of the Measuring the Quality of Prison Life survey in Serbia*. (in press).
- Milićević, M., Ilijić, Lj., Pavićević, O. (2024). *Staff-Prisoner Relationships and Quality of Life in Serbian Prisons: Preliminary Research Findings*. Presented at the 24th Annual Conference of the European Society of Criminology – EUROCRIM2024, Bucharest, Romania. Bucharest, Romania: European Society of Criminology.
- Milićević, M., Vujičić, N. (2023). Navigating Complexities: Addressing Contemporary Challenges in the Field of Prison Study. U Ilijić, Lj., Pavićević, O., Drndarević, N. (ur.), *Zbornik apstrakata sa nacionalnog naučnog skupa „Osuđenička populacija: Nove perspektive“*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja (str. 14–15). <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D5.6>

- Neubacher, F., Liebling, A., Kant, D. (2021). Same problems, different concepts and language: What happens when prison climate research goes on a journey? *European Journal of Criminology*, 147737082110461.
- Novković, M., Kuzmanović, P. (2018). Program rada sa osuđenim licima baziran na njihovoj interakciji sa psima. *Crimen*, 9(3): 321–336.
- Park, Å. (2018). *The quality of prison life at the Ledoners Penitentiary system: A comparative analysis (Master Thesis)*. Tilburg University Universitat Pompeu Fabra.
- Petrović, V., Jovanić, G. (2019). Obrazovanje osuđenih kao protektivni faktor u redukciji recidivizma. *Andragoske studije*, (1): 47–65.
- Polinsky, A. M., Shavell, S. (2019). Deterrence and the Adjustment of Sentences During Imprisonment. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3426603>
- Ryder, J. A. (2020). Enhancing Female Prisoners' Access to Education. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 9(1): 139–149.
- Roth, B., Asbjornsen, A., Manger, T. (2017). The Relationship Between Prisoners' Academic Self-efficacy and Participation in Education, Previous Convictions, Sentence Length, and Portion of Sentence Served. *Journal of Prison Education and Reentry*, 3(2): 106–121.
- Sanhueza, G., Pérez, F. (2019). Explorando el „desempeño moral“ en cárceles chilenas y su potencial en la reinserción. *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales*, 64(236).
- Sexton, L., Jenness, V. (2016). „We're like community“: Collective identity and collective efficacy among transgender women in prisons for men. *Punishment Society*, 18(5): 544–577.
- Shannon, S. K. S., et al. (2017). The Growth, Scope, and Spatial Distribution of People With Felony Records in the United States, 1948–2010. *Demography*, 54(5): 1795–1818.
- Skar, M., et al. (2019). Quality of prison life, violence and mental health in Dubrava prison. *International Journal of Prisoner Health*, 15(3): 262–272.
- Skrzypek, M., Kochal, R.-B. (2008). „Motherhood Starts in Prison“: The Experience of Motherhood Among Women in Prison. *Family process*, 47(3): 323–340.
- Sliva, S. M. (2015). On the meaning of life: A qualitative interpretive meta synthesis of the lived experience of life without parole. *Journal of Social Work*, 15(5): 498–515.
- Sorensen, J., Stemen, D. (2002). The Effect of State Sentencing Policies on Incarceration Rates. *Crime Delinquency*, 48(3): 456–475.
- Stevanović, I., et al. (2018). *Eksperitsko istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Misija OEBS-a u Srbiji.
- Stevanović, I., Ilijić, Lj., Vujičić, N. (2024). Previous prison experience and evaluation of the quality of prison life. *Nauka, bezbednost, policija*, 29(1): 1–19.
- Špadijer-Džinić, J. (1973). *Zatvoreničko društvo*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Špadijer-Džinić, J., Pavićević, O., Simeunović-Patić, B. (2009). Žena u zatvoru – Deprivacije zatvoreničkog života. *Sociologija/Sociology: Journal of Sociology, Social Psychology & Social Anthropology*, 51(3): 225–246.
- Tanjević, N. (2019). Pravo na obrazovanje i rad osuđenika – Raskorak između potrebe i mogućnosti. *Trendovi u poslovanju*, 7(1): 7–14.
- Taxman, F. S., Maass, S. (2016). What Are the Costs and Benefits of Probation? In: McNeill, F., Durnescu, I., Butter, R. (Eds.), *Probation*. London: Palgrave Macmillan (179–196).
- The WHOQOL Group. (1998). Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment. *Psychological Medicine*, 28(3): 551–558.

- Tonkin, M. (2016). A Review of Questionnaire Measures for Assessing the Social Climate in Prisons and Forensic Psychiatric Hospitals. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(12): 1376–1405.
- Tonry, M. (2009). The Mostly Unintended Effects of Mandatory Penalties: Two Centuries of Consistent Findings. *Crime and Justice*, 38(1): 65–114.
- Trivedi, C., Ray, S. M. (2024). Equity, Empowerment, and Social Justice: Social Entrepreneurship for Formerly Incarcerated Individuals. *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, 36(1): 48–64.
- Vaisman, D. C., Einat, T. (2021). Mental Health Outcomes for Female Inmates Without a Mental Disorder: Imprisonment and Post-Release Effects of Confinement With Women With a Mental Illness. *The Prison Journal*, 101(3): 306–330.
- Van Ginneken, E. F. J. C., et al. (2018). The Life in Custody Study: The quality of prison life in Dutch prison regimes. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 4(4): 253–268.
- Vujičić, N., Stevanović, Z., Ilijić, Lj. (2017). *Primena instituta uslovnog otpusta od strane sudova u Republici Srbiji: Ekspertska analiza*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Wendt, S., Fraser, H. (2019). Promoting Gender Responsive Support for Women Inmates: A Case Study From Inside a Prison. *International Journal of Prisoner Health*, 15(2): 126–137.
- Weinrath, M., Ricciardelli, R. (2023). Canadian Prison Environments: A Mixed Methods Analysis. *The Prison Journal*, 103(2): 215–238.
- Wildeman, C. (2010). Paternal Incarceration and Children's Physically Aggressive Behaviors: Evidence from the Fragile Families and Child Wellbeing Study. *Social Forces*, 89(1): 285–309.
- Wildeman, C., Western, B. (2010). Incarceration in Fragile Families. *The Future of Children*, 20(2): 157–177.
- Wright, E. M., et al. (2012). Gender-Responsive Lessons Learned and Policy Implications for Women in Prison. *Criminal Justice and Behavior*, 39(12): 1612–1632.
- Yukhnenko, D., Farouki, L., Fazel, S. (2023). Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. *Journal of Criminal Justice*, 88, 102115.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik Republike Srbije br. 55/2014 i 35/2019. (2019).
- Zust, B. L. (2009). Partner Violence, Depression, and Recidivism: The Case of Incarcerated Women and Why We Need Programs Designed for Them. *Issues in Mental Health Nursing*, 30(4): 246–251.

*Milena Milićević**

*Ivana Stevanović***

THE MORAL AND SOCIAL CLIMATE
AND QUALITY OF LIFE IN PRISONS:
A CASE STUDY OF THE PRISONLIFE PROJECT

SUMMARY

This article aims to present, analyse, and contextualise the issues and significance of continuous research on life in prison as experienced by convicted persons through the perspective of the PrisonLIFE project. It explores fundamental theoretical knowledge and defines the quality of prison life in relation to the „moral performance“ of prison and the moral and social climate. After presenting the project and its key objectives, the main results are summarised. Furthermore, the implications of these findings for further research and practice in the field of criminology and penology, as well as the sociology of punishment, are summarised, and expectations regarding future steps in research and improvement of the quality of prison life are expressed. The discussion emphasises the importance of understanding the dynamics of life in prison and the need for continuous research to provide information for further policy-making and enhance the prospects for the rehabilitation of convicted individuals. Through a transdisciplinary approach, the PrisonLIFE project seeks to shed light on various aspects of life in prison and contribute to the development of evidence-based interventions and policies aimed at improving the quality of life in prisons and promoting successful reintegration into society.

Keywords: PrisonLIFE, inmates, moral climate, social climate, prison, quality of life

* Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, mileninaadresa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8344-5504>.

** Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, ivanacpd@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4588-3447>.

Milana M. Ljubičić, Djordje Ignjatović (eds.)

SOCIOLOGY OF IMPRISONMENT

Selected Texts

CONTENTS

Milana M. Ljubičić, Djordje Ignjatović

SOCIOLOGY OF IMPRISONMENT – OLD / NEW DISCIPLINE

(Foreword)..... 7

David Garland

THEORETICAL ADVANCES AND PROBLEMS IN THE SOCIOLOGY
OF PUNISHMENT..... 17

Justin Piché, Olivia Gemma, Mackenzie Plumb, Elizabeth Venczel

THE CHANGING PROFILE OF PRISONERS AND THE EXPANSION
OF THE CANADIAN PRISON SYSTEM..... 42

Ignjatović Đorđe

ABOUT CONTROVERSIONS OF IMPRISONMENT
AND PRISONS –AGAIN..... 64

Miroslav M. Popović

PUNISHMENT, IMPRISONMENT AND PRISONS ON SERBIAN SOIL:
A HISTORICAL PERSPECTIVE UNTIL 1914..... 100

Željka Manić

EMPIRICAL RESEARCH ON THE FEMALE PRISON
POPULATION IN SERBIA..... 120

Slađana Dragišić Labaš

PRISON AND WOMEN: IMPLICATIONS OF IMPRISONMENT
AND RELEASE: A QUALITATIVE ANALYSIS..... 139

Gorazd Meško, Rok Hacin

PRISONERS' AND PRISON WORKERS' VIEWS ON THE PRISON
SUBCULTURE IN SLOVENIA..... 158

Milana M. Ljubičić

ON PRISON EMPLOYEE BURNOUT: RESEARCH FINDINGS..... 177

Milena Milićević, Ivana Stevanović

THE MORAL AND SOCIAL CLIMATE AND QUALITY OF LIFE
IN PRISONS: A CASE STUDY OF THE PrisonLIFE PROJECT..... 198

SOCIOLOGIJA ZATVARANJA

Izbor tekstova

Priredili

Milana M. Ljubičić i Đorđe Ignjatović

Lektura i korektura

Slavica Uzelac Đoković

Ilustracija na naslovnoj strani

Jelena Jocić – grafika Crni prostor #...

Grafičko uređenje

Irena Đaković

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

www.dosije.rs

ISBN 978-86-6047-270-2

Tiraž

100

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.034:343.811(082)

343.8(082)

343.26(082)

SOCIOLOGIJA zatvaranja : izbor tekstova / priredili Milana M. Ljubičić i Đorđe Ignjatović ; [tekstove sa engleskog jezika preveli Aleksa Milnović ... [et al.]]. – Beograd : Dosije studio, 2024 (Beograd : Dosije studio). – 222 str. : tabelle ; 24 cm

Tiraž 100. – Str. 7–16: Sociologija zatvaranja – stara / nova disciplina : (Predgovor) / Milana M. Ljubičić, Đorđe Ignjatović. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz svaki rad. – Summaries.

ISBN 978-86-6047-270-2

а) Затвори – Социјални аспект – Зборници

б) Затвореници – Положај – Зборници

в) Казна затвора – Зборници

COBISS.SR-ID 152533513